

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju MISIJA NA KOSOVU

Održavanje pravoslavnih grobalja na Kosovu

Septembar, 2011

Odricanje od odgovornosti:

Zvanična verzija ove publikacije pisana je na engleskom jeziku. Sve druge jezičke verzije ove publikacije predstavljaju prevod sa originalne engleske verzije i ne smatraju se zvaničnim dokumentima.

SADRŽAJ

IZVRŠNI PREGLED.....	3
1. UVOD.....	4
2. METODOLOGIJA	5
3. ULOGA I ZNAČAJ GROBALJA U SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ VERI.....	6
4. FIZIČKO STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA	6
5. ČINIOCI KOJI UTIČU NA STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA	8
5.1 STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA U ODNOSU NA NJIHOVU BLIZINU ILI UDALJENOST OD ZAJEDNICE KOSOVSKIH SRBA	8
5.2 STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA U ODNOSU NA NJIHOVU BLIZINU ILI UDALJENOST OD SELA	9
6. ODRŽAVANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA	10
6.1. OBAVEZE OPŠTINA	10
6.1.1 PRAVNE ODREDBE.....	10
6.1.2 BUDŽET	11
7. ULOGA OSTALIH AKTERA	12
7.1 DOPRINOSI ZAJEDNICE KOSOVSKIH SRBA	12
7.2. DOPRINOSI SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE.....	12
7.3. DOPRINOSI OSTALIH AKTERA.....	12
7.3.1 MINISTARSTVO ZA ZAJEDNICE I POVRATAK.....	12
7.3.2 KOMISIJA ZA SPROVOĐENJE OBNOVE SRPSKIH PRAVOSLAVNIH VERSKIH OBJEKATA NA KOSOVU	13
7.3.3 MINISTARSTVO ZA KOSOVO I METOHIJU REPUBLIKE SRBIJE.....	13
8. AKTIVNOSTI MISIJE OEBS-A NA KOSOVU.....	13
9. ZAKLJUČAK	13
10. PREPORUKE	14
ANEKS I: PREGLED OPŠTINSKIH STATUTA I PROPISA O ODRŽAVANJU GROBALJA.....	15

IZVRŠNI PREGLED

Ovaj izveštaj predstavlja pregled stanja i načine održavanja srpskih pravoslavnih grobalja na Kosovu. Nastao je kao rezultat procene koju je sprovedla Misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju na Kosovu (OEBS) tokom juna i jula 2010. sa namenom da predstavlja sastavni deo Kataloga fotografija pravoslavnih grobalja koji je objavio OEBS.¹ S' obzirom da Katalog fotografija predstavlja registar o ocenjenom fizičkom stanju 392 pravoslavna groblja koji je sproveo OEBS, aktuelna publikacija identifikuje činioce koji su povezani sa lošim stanjem većine ovih grobalja i daje preporuke za njihovo poboljšanje.

U izveštaju se navodi da je loše opšte stanje pravoslavnih grobalja na Kosovu velikim delom posledica rasprostranjenog sknavljenja verskih objekata do kojeg je došlo nakon sukoba 1999-te kao i nakon martovskih nemira 2004. godine. Osim toga, mnoga pravoslavna groblja su oronula jer su se meštani, kosovski Srbi, koji su tradicionalno koristili i održavali groblja odselili zbog sukoba i do dana današnjeg se nisu vratili svojim domovima. S druge strane, najvažniji činioc koji je doprineo dobrom stanju pravoslavnih grobalja je prisustvo zajednice kosovskih Srba u onim selima u čijoj se blizini nalaze groblja.

U izveštaju se dalje analiziraju zaduženja koje opštine imaju u održavanju grobalja, posebno što se tiče njihovih obaveza sadržanim u statutu opštine i/ili opštinskim propisima, ističući da većina opština nije odvojila posebna budžetska sredstva namenjena održavanju pravoslavnih grobalja. Međutim, čak i onda kada se obavljaju radovi na održavanju grobalja, opštine imaju tendenciju da to čine na jedan *ad hoc* način i za samo mali broj pravoslavnih grobalja. Izveštaj takođe ukazuje da su srpska zajednica na Kosovu i Srpska pravoslavna crkva (SPC) odigrale najznačajniju ulogu u održavanju grobalja, posebno putem okupljanja lokalnih volontera. Izveštaj takođe ukazuje da su i drugi akteri, uključujući Komisiju za sprovođenje obnove za pravoslavne verske objekte na Kosovu (KSO),² Ministarstvo za zajednice i povratak, Ministarstvo za Kosovo i Metohiju Republike Srbije i OEBS dali značajne doprinose u obnavljanju i održavanju pravoslavnih grobalja na Kosovu.

U cilju stvaranja uslova koji bi omogućili povratak raseljenih lica i dijalog među zajednicama, izveštaj se završava preporukama upućenim svim opštinama da dodele više finansijskih sredstava za održavanje pravoslavnih grobalja i poziva relevantne institucije i međunarodnu zajednicu da podstaknu i podrže opštine da poboljšaju stanje i održavanje pravoslavnih grobalja, posebno u opštinama u kojima žive kosovski Srbi i/ili potencijalnim mestima povratka.

¹ Vidi "Katalog fotografija- pravoslavna groblja na Kosovu", Misija OEBS-a na Kosovu, septembar 2011.

² KSO predstavlja projekat finansiran od strane Evropske Unije, kojim upravlja Kancelarija za vezu sa Evropskom Komisijom, a koji sprovodi Savet Evrope. Za više informacija o KSO-u pogledajte <http://www.rickosovo.org/> (poslednji put pristupljeno 21. marta 2011).

1. UVOD

Do rasprostranjenog sknavljenja objekata verske baštine na Kosovu, uključujući pravoslavna groblja, došlo je nakon sukoba 1999-te i martovskih nemira 2004. I dalje dolazi do vandalskih činova čija su meta pravoslavna groblja, mada ne tako često kao u prošlosti.³

Iako su neka oskrnavljena groblja sada već sanirana i obnovljena, mnoga su i dalje u lošem stanju. OEBS je tokom procene sprovedene u junu i julu 2010. ustanovio da ima više od 200 pravoslavnih grobalja i više od 500 nadgrobnih spomenika koji su oštećeni i/ili vandalizovani.⁴

Komisija Ujedinjenih nacija za ljudska prava je preko svog Specijalnog izvestioca za slobodu veroispovesti i verovanja⁵, sknavljenje grobalja prepoznala kao povrede prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti.⁶ Komesar za ljudska prava Saveta Evrope je takođe osudio sknavljenje verskih grobalja kao čin povrede prava na slobodu misli iz člana 9. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁷ Na Kosovu su na osnovu Zakona o kulturnoj baštini dva groblja predložena za uključivanje u kulturnu baštinu.⁸

Opštine su nadležne za održavanje većeg dela grobalja. Na osnovu Uredbe UNMIK-a br. 2007/30 kojom se izmenjuje i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2000/45 o samoupravi opština na Kosovu, opštine su zadužene za „uređivanje i održavanje javnih parkova, otvorenog prostora i grobalja.”⁹ Dok se u Zakonu br. 03/L-040 o lokalnoj samoupravi samo pominje „uređivanje i održavanje javnih parkova i površina”,¹⁰ takođe se navodi da opštine imaju potpuna i isključiva ovlašćenja, sve dok se ista tiču interesa na lokalnom nivou za „sve poslove koji nisu izričito isključeni iz njihove nadležnosti niti dodeljeni nekom drugom organu”¹¹ uz poštovanje standarda predviđenih zakonima.

³ Od januara do novembra 2010. godine prijavljeno je najmanje sedam slučajeva vandalizma na pravoslavnim grobljima, uključujući ekshumaciju i oštećivanje nedavno pokopanog mrtvačkog kovčega u gradu Gjilan/Gnjilane, i sknavljenje i oštećivanje nadgrobnih spomenika u opštinama: Dečan/Dečane, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, u Lapljem Selu/Liapllasellë (opština Gračanica/Gračanicë), u sleu Lismir/Dobri Dub (opština Fushë Kosovë/Kosovo Polje), u selima Rubofë/Rabovce (opština Lipjan/Lipljan) i Tomance/Tomance (opština Ranilug/Ranillug).

⁴ Napominjemo da u svrhu ovog kataloga, “vandalizovan” podrazumeva nameran ili svestan čin uništenja ili oštećivanja grobalja i njegovih sastavnih delova.

⁵ Član 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

⁶ Vidite izveštaje koje je podneo g. Abdelfattah Amor, specijalni izvestilac, na 55. zasedanju Komisije za ljudska prava, tačka 11 (e) Privremenog dnevnog reda, E/CN.4/1999/58, 11. januara 1999; na 56. zasedanju Komisije za ljudska prava, tačka 11(e), E/CN.4/2000/65, 15. februara 2000; takođe pogledajte izveštaj koji je podnela gđica Asma Jahangir, specijalni izvestilac na 61. zasedanju Komisije za ljudska prava, tačka 11 (e) Privremenog dnevnog reda, E/CN.4/2005/61/Add. 1, 15. mart 2005.

⁷ Vidite pismo Komesara za ljudska prava Saveta Evrope upućeno ministru unutrašnjih poslova Vlade Francuske, 8. oktobra 2010. godine, <https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1689577&SecMode=1&DocId=1648720&Usage=2> (poslednji put pristupljeno 21. marta 2011).

⁸ Zakon br. 02/L-88 o kulturnoj baštini, proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2006/52, 6. novembar 2006. Ovaj zakon ne prepoznaje posebne zaštićene zone. Međutim, u vreme podnošenja ovog izveštaja, telo koje je formirano u svrhu zakonske zaštite inventara kulturne baštine, a to je Kosovski savet za kulturnu baštinu, izveštava da se više od desetak pravoslavnih grobalja razmatra za uključivanje.

⁹ Član 3. Zakon br. 2007/30 o opštinskoj samoupravi na Kosovu, 16. oktobar 2006, kao izmena i dopuna Uredbe UNMIK-a br. 2000/45, 11. avgust 2000.

¹⁰ Član 17.1 (p), Zakon br. 03/L-040 o lokalnoj samoupravi, 20. februar 2008.

¹¹ Član 17.1 (s), isto.

Ovaj izveštaj se usredsređuje na stanje i održavanje pravoslavnih grobalja na Kosovu. U drugom delu izložena je primenjena metodologija i geografska pokrivenost procene. U trećem delu opisane su uloge i značaj grobalja u pravoslavnoj religiji. Četvrti deo predstavlja opšte stanje pravoslavnih grobalja, dok peti deo analizira činioce koji mogu da utiču na to. U šestom delu razmatraju se uloge opština, zajednice kosovskih Srba, SPC-a i ostalih aktera u pogledu održavanja pravoslavnih grobalja. Izveštaj se završava odgovarajućim preporukama opštinskim i centralnim institucijama i ostalim akterima.

Ovaj izveštaj je objavljen zajedno sa Katalogom fotografija pravoslavnih grobalja koji pruža pregled fizičkog stanja pravoslavnih grobalja u većini opština na Kosovu.

OEBS smatra da stalni napor u poboljšanju stanja pravoslavnih grobalja na Kosovu kao i sprečavanje njihovog nasilnog oštećivanja i briga da ne ostanu bez zaštite predstavljaju instrument za zajednicu kosovskih Srba da slobodno izražava svoja verska i kulturna prava, kao i stvaranju uslova koji omogućuju povratak i dijalog između zajednica.

2. METODOLOGIJA

OEBS je tokom juna i jula 2010. godine sproveo procenu stanja pravoslavnih grobalja. Tokom obavljanja procene posećeno je i evidentirano 392 pravoslavnih grobalja. Kako bi se olakšala analiza i upoređivanje podataka, svako groblje je ocenjeno na osnovu toga koliko je dobro očuvano i održavano. Primenjena je sledeća tabela u ocenjivanju:

- 1 Groblje je u **vrlo dobrom stanju**: održava se, trava je pokošena, nema smeća i nadgrobni spomenici nisu oštećeni.
- 2 Groblje je u **dobrom stanju**: ne održava se redovno, obraslo je visokom travom ili srednje gustom vegetacijom, nema smeća i nadgrobni spomenici ili nisu oštećeni ili skoro da nemaju nikakva oštećenja.
- 3 Groblje je u **pristojnom stanju**: obraslo je visokom travom i srednje gustom vegetacijom, na groblju je vidljiva mala količina smeća i samo neki nadgrobni spomenici su oštećeni.
- 4 Groblje je u **lošem stanju**: obraslo je visokom travom i srednje gustom do gustom vegetacijom, ali su nadgrobni spomenici vidljivi, na groblju ima smeća i skoro polovina nadgrobnih spomenika je oštećena.
- 5 Groblje je u **vrlo lošem stanju**: obraslo je gustom ili vrlo gustom vegetacijom koja pokriva nadgrobne spomenike, na groblju ima smeća, iako su nadgrobni spomenici vidljivi, većina je oštećena.

Osim fizičke procene grobalja, OEBS je obavio strukturisane intervjuje o održavanju grobalja s opštinskim službenicima, predstavnicima SPC i lokalnim stanovništvom.

Iako je urađeno sve da se posete sva poznata pravoslavna groblja, ovaj izveštaj ne predstavlja sveobuhvatan popis pravoslavnih grobalja na Kosovu. Neka od grobalja koja su napuštena pre sukoba 1999. nisu mogla biti pronađena ili identifikovana. Druga su veoma udaljena ili im se ne može pristupiti. Opštine Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok, Zvečan/ Zveçan i severni deo Mitrovice/Mitrovicë nisu uključene u ovu procenu.¹²

¹² Preliminarna istraživanja OEBS-a ukazuju da pravoslavna groblja smeštena severno o reke Ibar/Ibër nemaju značajnije probleme u pogledu stanja ili korišćenja. Ovo je zbog činjenica da je vrlo mali broj kosovskih Srba raseljen iz ove oblasti nakon sukoba 1999. i da je to većinski srpska oblast. Iz tog razloga ta groblja nisu ocenjena.

3. ULOGA I ZNAČAJ GROBALJA U SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ VERI

Vernici pravoslavne vere odaju poštovanje svojim preminulima i groblja igraju važnu ulogu u nekim od najvažnijih aspekata takvih pomena, a postoje dva glavna običaja. Prvi su Zadušnice. Tokom cele godine, SPC obeležava četiri Zadušnice posvećene pokojnicima i one uvek padaju u subotu. U tim prilikama, porodica se seća svojih preminulih rođaka i prijatelja. Nakon službe u crkvi, posećuju grobove, pale sveće, ostavljaju hranu za duše pokojnika i mole se za njih. Na dan Zadušnica, porodice čiste i održavaju grobove svojih preminulih rođaka. Druga vrsta pomena je posećivanje pravoslavnih grobalja tokom služenja pomena. Na Kosovu, prva takva služba se odvija na dan sahrane. Nakon sahrane, bliski rođaci pokojnika obično posećuju grob svakog dana tokom prvih četrdeset dana.¹³ Osim toga, poseta u kombinaciji sa službama održava se i tokom šestomesečnog i jednogodišnjeg pomena nakon sahrane koji se uvek održava subotom. Nakon prve godine, porodica posećuje grob za Zadušnice.

Ovi različiti obredi koji uključuju posete grobljima ukazuju na značaj grobalja u pravoslavnoj veri i srpskoj zajednici na Kosovu. Mnoga groblja na Kosovu, koja su u vrlo lošem stanju, još uvek posećuju pripadnici srpske zajednice na Kosovu, posebno na Zadušnice. Osim toga, poseta seoskom groblju je obično sastavni deo „idi-vidi“ poseta raseljenih kosovskih Srba.¹⁴

Kao posledica toga, teško oštećena groblja i groblja u lošem stanju šalju negativan signal pravoslavnoj zajednici na Kosovu. Mnogi raseljeni kosovski Srbi nisu u mogućnosti da posete grobove svojih predaka jer su grobovi nasilno oštećeni i na druge načine oštećeni do neprepoznatljivosti. To deluje destimulativno na povratak raseljenih lica i predstavlja prepreku dijalogu između zajednica.

4. FIZIČKO STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA

OEBS je ustanovio da je sveukupno fizičko stanje pravoslavnih grobalja na Kosovu loše. Procenjeno je ukupno 392 pravoslavnih grobalja, od kojih su 229 u lošem ili vrlo lošem stanju (58% od ukupnog broja). Samo 46 grobalja (12%) je u vrlo dobrom stanju, a 83 grobalja su (21%) u dobrom stanju. Dvadeset i četiri grobalja (9%) je pristojnom stanju.¹⁵

Brojna groblja su devastirana 1999. i 2004. i posledice oštećenja su još uvek vidljive, jer su nadgrobni spomenici srušeni i/ili polomljeni. Mnoga groblja blizu sela gde su kosovski Srbi raseljeni nisu vandalizovana, ali su u lošem ili vrlo lošem stanju zbog zanemarivanja i oronulosti. Ta groblja su obrasla u rastinje i povremeno su prekrivena smećem.

Neka od najteže oštećenih grobalja je delimično sanirala i obnovila Komisija za sprovođenje obnove pravoslavnih verskih objekata na Kosovu (KSO). Ostala groblja je sanirala i obnovila sama zajednica kosovskih Srba, što je ponekad finansirano sredstvima opština, sredstvima Ministarstva za zajednice i povratak, Ministarstva za Kosovo i Metohiju Republike Srbije i/ili OEBS-a.

¹³ Dalja rodbina i prijatelji pokojnika obično posećuju grob tokom prva tri dana, na sedmi dan i na četrdeseti dan.

¹⁴ „Idi-vidi“ posete omogućavaju raseljenim licima da dobiju informacije iz prve ruke o uslovima u mestu njihovog porekla i da neposredno komuniciraju sa primajuća zajednicom, kako bi na osnovu stečenih informacija mogli da donesu odluku o povratku ili drugim trajnim rešenjima. Oni su pozvani da posete svoje bivše domove i sretnu sa komšijama, članovima zajednice i lokalnim institucijama kao deo organizovane posete, kako bi raspravljali o pitanjima od posebnog interesa, kao što su pomoć pri obnovi stambenog prostora, zapošljavanje i mogućnost stvaranja dohotka, bezbednosti i slobodi kretanja, socijalnoj pomoći i penzijama, obrazovanju i drugim javnim službama. Pogledajte UNMIK/PISG Revidirani priručnik o održivom povratku, jul 2006, http://www.unmikonline.org/srsg/orc/documents/Manual_ENG.pdf (21. mart 2011).

¹⁵ Pogledajte "Katalog fotografija - pravoslavna groblja na Kosovu", Misije OEBS-a na Kosovu, jun 2011.

Tabela u nastavku sadrži analizu stanja pravoslavnih grobalja po opštinama (1 = vrlo dobro; 2 = dobro, 3 = pristojno, 4 = loše, 5 = vrlo loše).

Tabela 1. Stanje pravoslavnih grobalja po opštinama.

Region	Opština	Ukupno	1	2	3	4	5	
Gjilan/Gnjilane	Ferizaj/Uroševac	18	-	1	3	1	13	
	Gjilan/Gnjilane	10	1	3	1	1	4	
	Hani i Elezit/Đeneral Janković	1	-	-	-	1	-	
	Kaçanik/Kaçanik	3	-	-	-	-	3	
	Kamenicë/Kamenica	19	-	10	6	1	2	
	Klokot-Vrbovac/Klokot-Vërboç	5	2	3	-	-	-	
	Novo Brdo/Novobërdë	24	3	12	7	-	2	
	Parteš/Partesh	4	3	-	1	-	-	
	Ranilug/Ranillug	15	5	8	2	-	-	
	Štrpce/Shtërpçë	18	1	17	-	-	-	
	Viti/Vitina	16	-	2	1	5	8	
	Prizren	Prizren	17	2	4	3	1	7
		Malishevë/Mališevo	1	-	-	-	-	1
Rahovec/Orahovac		10	1	2	1	-	6	
Suharekë/Suva Reka		9	-	-	-	-	9	
Pejë/Peć	Deçan/Deçane	5	-	-	-	-	5	
	Gjakovë/Đakovica	4	-	-	-	1	3	
	Istog/Istok	29	2	3	2	3	19	
	Klinë/Klina	25	-	1	4	-	20	
	Pejë/Peć	13	2	1	1	3	6	
Prishtinë/Priština	Fushë Kosovë/Kosovo Polje	7	1	1	-	1	4	
	Gllgovc/Glogovac	4	-	-	-	-	4	
	Gračanica/Gračanicë	19	15	3	-	1	-	
	Lipjan/Lipljan	19	-	2	-	2	15	
	Obiliq/Obilić	9	4	-	-	1	4	
	Podujevë/Podujevo	42	1	-	1	1	39	
	Prishtinë/Priština	13	1	5	-	2	5	
	Shtime/Štimlje	5	-	-	-	-	5	
Mitrovicë/Mitrovica	Mitrovicë/Mitrovica južna	3	-	-	1	-	2	
	Skenderaj/Srbica	10	1	2	2	1	4	
	Vushtri/Vučitrn	15	1	3	-	-	11	
Ukupno		392	46	83	36	26	201	

5. ČINIOCI KOJI UTIČU NA STANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA

5.1 Stanje pravoslavnih grobalja u odnosu na njihovu blizinu ili udaljenost od zajednice kosovskih Srba

Prilikom sprovođenja procene, OEBS je zabeležio da li su procenjivana groblja u blizini sela nastanjena zajednicom kosovskim Srbima, ili u neposrednoj blizini sela, gde nema pripadnika srpske zajednice na Kosovu ¹⁶ (vidi tabelu u nastavku). Rezultati pokazuju da je većina grobalja koja se nalazi u blizini sela nastanjena kosovskim Srbima (127 od 193 grobalja) u dobrom ili vrlo dobrom stanju. Za poređenje, 185 od 199 grobalja u blizini sela gde nema zajednice kosovskih Srba su u lošem ili vrlo lošem stanju, a samo dva su u dobrom stanju.¹⁷

Tabela 2. Stanje grobalja u pogledu njihove blizine zajednici kosovskih Srba.

Stanje grobalja	Ukupno	1	2	3	4	5
Groblja uz sela naseljena kosovskim Srbima	193	46	81	24	15	27
Groblja uz sela bez srpske zajednice na Kosovu	199	0	2	12	11	174

Groblja koja se nalaze u blizini sela nastanjena kosovskim Srbima

Groblja koja se nalaze u blizini sela koja nisu nastanjena kosovskim Srbima

¹⁶ Ovo se odnosi kako na sela iz kojih su kosovski Srbi raseljeni kao rezultat sukoba 1999. tako i na sela u kojima nisu živeli kosovski Srbi pre sukoba.

¹⁷ Naime, to su dva groblja koja se nalaze uz manastir Devič (opština Skenderaj/Srbica), koji je pod zaštitom KFOR-a od 1999. godine i koja održavaju monahinje tog manastira. Groblje koje se nalazi unutar manastirskog kompleksa uništeno je tokom nereda 2004, a popravljeno je i restaurirano 2007, od strane KSO.

U pogledu veze između blizine zajednice kosovskih Srba i stanja grobalja, OEBS je uočio tri glavna razloga koja mogu biti važna. Prvo, postoji mala verovatnoća da će pravoslavna groblja koja se nalaze u blizini sela opština ili sela gde su kosovski Srbi većina¹⁸ biti vandalizovana zbog prisutnosti i pažnje stanovništva kosovskih Srba. Drugo, potrebna su značajna sredstva da se groblje koje je već oštećeno ili uništeno dovede u red. Iz tog razloga tamo gde nema zajednice kosovskih Srba u blizini oštećenih grobalja da podrže popravku i održavanje njihovo stanje vremenom se dodatno pogoršava.¹⁹ Treće, zbog toga što kosovske institucije ne održavaju groblja, lokalna zajednica je u velikoj meri doprinela obnavljanju i održavanju pravoslavnih grobalja. Iz tog razloga tamo gde je zajednica raseljena nema nikoga ko bi preuzeo tu ulogu.

5.2 Stanje pravoslavnih grobalja u odnosu na njihovu blizinu ili udaljenost od sela

Od 310 grobalja koja se nalaze unutar ili u blizini sela, OEBS je utvrdio da su 108 (35%) u dobrom ili vrlo dobrom stanju, a 173 (56%) u lošem ili vrlo lošem stanju. Poređenja radi, od 82 groblja koja se nalaze daleko od sela, samo 22 (27%) su u dobrom ili vrlo dobrom stanju, a 55 (67%) su u lošem ili vrlo lošem stanju (vidi tabelu ispod).

Iz tog razloga, groblja koja su geografski udaljena od nastanjenih oblasti (npr. gradova ili sela) nalaze se u lošijem stanju od onih grobalja koja se nalaze u blizini odnosno pored nastanjenih oblasti jer se groblja koja su udaljenija teže održavaju. Međutim, ovaj faktor ne bi trebalo da bude precenjen jer i mnoga groblja koja se nalaze pored nastanjenih oblasti gde su kosovski Srbi raseljeni se takođe nalaze u lošem stanju.

Tabela 3. Stanje grobalja u odnosu na njihovu blizinu selu.

Stanje grobalja	Ukupno	1	2	3	4	5
Groblja koja se nalaze u selu	174	24	29	17	16	88
Groblja u blizini sela	136	21	34	12	4	65
Groblja udaljena od sela	82	2	20	5	8	47

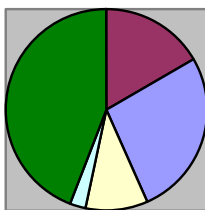
Groblja koja se nalaze u selu

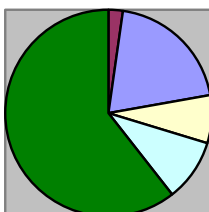
¹⁸ Na primer, opštine Gračanica/Gračanicë, Štrpce/Shtërpçë i Klokot-Vrbovac/Kllokot-Vërboc.

¹⁹ Vidi član 6.1 koji govori o finansijskoj podršci opština u kojima su nastanjeni kosovski Srbi sa onim opštinama odnosno oblastima gde ne žive kosovski Srbi.

Groblja u blizini sela

Groblja udaljena od sela

6. ODRŽAVANJE PRAVOSLAVNIH GROBALJA

6.1. Obaveze opština

6.1.1 Pravne odredbe

Uredba UNMIK-a br. 2007/30 daje opštinama u nadležnost „izgradnju i održavanje javnih parkova, otvorenih prostora i grobalja.“²⁰ Zakon br. 03/L-040 o lokalnoj samoupravi samo spominje „izgradnju i održavanje javnih parkova i prostora“²¹ ali i navodi da opštine moraju imati potpuna i isključiva ovlašćenja, ukoliko se tiču lokalnog interesa poštujući standarde propisane zakonima u „bilo kojem pitanju koje nije izričito isključeno iz njihove nadležnosti, niti dodeljeno nekom drugom organu vlasti.“²²

Obaveza održavanja grobalja na lokalnom nivou se često navodi u opštinskom statutu i/ili opštinskom pravilniku. U 13 od 33 opštine u kojima je obavljeno istraživanje, odgovornost opštine za održavanje grobalja se precizira opštinskim statutom. U drugih 11 opština, opštinski statut implicitno navodi odgovornost opštine za održavanje grobalja, odnosno, odgovornost za održavanje javnih prostora i objekata kulturnog nasleđa. Što se tiče propisa, 22 opštine su izdale opštinsku uredbu o održavanju grobalja. Jedina opština koja, ni u statutu ni u ostalim propisima, ne spominje održavanje grobalja je opština Štrpce/Shtërpçë.²³ Međutim, sva evidentirana pravoslavna groblja u opštini Štrpce/Shtërpçë u kojoj je zajednica kosovskih Srba većina su u dobrom stanju.

²⁰ Odeljak 3 Uredbe UNMIK Br. 2007/30, 16. oktobar 2006, izmena UNMIK Uredbe br. 2000/45 o lokalnoj samoupravi u opštinama na Kosovu, 11. avgust 2000.

²¹ Član 17.1 (p), Zakon o lokalnoj samoupravi, br. 03/L-040, 20. februar 2008.

²² Član 17.1 (s), Ibid.

²³ Za pregled opštinskih statuta i propisa o održavanju grobalja pogledajte Aneks I.

U onim opštinama čiji statuti i/ili pravilnici eksplicitno prihvataju odgovornost u vezi sa grobljima, obično se imenuje opštinski organ za nadgledanje stanja i održavanje grobalja. U većini opština, ovu ulogu ima Direkcija za javne službe.²⁴ U opštini Lipjan/Lipljan, odgovornost za groblja je dodeljena Direkciji za urbanizam i katastar, a u opštinama Prishtinë/Priština i Mitrovicë/Mitrovica Direkciji za inspeksijske poslove. Neki opštinski propisi ili statuti prenose odgovornost za groblja direktno na javna komunalna preduzeća (npr., u opštinama Shtime/Štimlje i Fushë Kosovë/Kosovo Polje).

6.1.2 Budžet

Međutim, uprkos obavezama opština, ograničena finansijska sredstva se ulažu u održavanju kako pravoslavnih tako i nepravoslavnih grobalja. U 2010, samo sedam opština je dodelilo budžet za čišćenje i održavanje grobalja,²⁵ a u četiri od ovih opština održavanje grobalja je bio deo šireg budžeta namenjenog javnom prostoru ili zaštiti životne sredine, bez posebne budžetske stavke namenjene isključivo za groblja. Na primer, opština Prishtinë/Priština odvojila je 250.000 € za održavanje parkova i javnih prostora, uključujući i groblja, a opština Gjilan/Gnjilane je za održavanje gradskih parkova i grobalja izdvojila 100.000 €. U opštini Rahovec/Orahovac, za održavanje grobalja namenjeno je 45.000 € u okviru budžeta za urbanizam i inspekcije. Opština Fushë Kosovë/Kosovo Polje dodelila je 15.000 € za zaštitu životne sredine, uključujući tu i održavanje grobalja. Nepostojanje konkretne budžetske stavke za groblja podrazumeva da nema garancija da će bilo koja dodeljena sredstva osim onih za održavanje javnih površina ili zaštitu životne sredine biti iskorišćena za groblja.

U 2010, samo tri opštine su imale posebnu budžetsku stavku za održavanje grobalja. Opština Mitrovicë/Mitrovica dodelila je 30.000 €, a opština Vushtrri/Vučitrn 6000 € za održavanje pravoslavnih i nepravoslavnih grobalja. Opština Obiliq/Obilić dodelila je 10.000 €, isključivo za čišćenje i održavanje pravoslavnih grobalja.

Ostale opštine su izdvojila sredstva na *ad hoc* osnovama. Na primer, opština Prizren izdvojila je 4.500 € za čišćenje gradskog pravoslavnog groblja. Opština Istog/Istok je 2007. dodelila oko 2.000 € za postavljanje ograde na pravoslavnom groblju u selu Zhakovë/Žakovo zbog toga što je klizište prouzrokovalo urušavanje nižeg dela groblja. U drugim opštinama (npr. Ferizaj/Uroševac, Kamenicë/Kamenica, Viti/Vitina i Klinë/Klina), u poslednjih nekoliko godina, osigurana su manja sredstva za čišćenje ili ograđivanje pravoslavnih grobalja, takođe na *ad hoc* principu ili kao odgovor na zahteve srpske zajednice na Kosovu. Čišćenje i ograđivanje su obično obavljali volonteri iz srpske zajednice na Kosovu u saradnji sa Srpskom pravoslavnom crkvom.

Čak i u opštinama u kojima postoji budžet za održavanje grobalja (ili poseban ili kao deo većeg budžeta) mnoga pravoslavna groblja su i dalje u lošem stanju, jer se sredstva koriste samo za mali broj pravoslavnih grobalja u opštini (npr., ona koja se nalaze u gradovima za razliku od onih u selima). Osim toga, budžeti često uzimaju u obzir samo čišćenje grobalja, ali ne i značajniji popravak teško oštećenih spomenika. Na primer, opština Prishtinë/Priština je angažovala javno komunalno preduzeće da čisti gradska groblja četiri puta godišnje, uključujući tu i pravoslavno groblje uz crkvu Svetog Nikole (koja je bila uništena 1999. i 2004.), kao i groblje koje ima pravoslavni, katolički i jevrejski deo. Oba groblja su, ipak, u lošem stanju.²⁶ Opština Mitrovicë/Mitrovica je angažovala javno komunalno preduzeće za

²⁴ Naziv ove uprave može neznatno da varira od opštine do opštine, naime: Direkcija za urbanizam, javne službe i životnu sredinu (opština Podujevë/Podujevo), Direkcija za javne službe, poljoprivredu, šumarstvo i vanredne situacije (opština Gračanica/Gračanicë), Uprava za zaštitu životne sredine, javne službe, poljoprivredu i ruralni razvoj (opština Prizren), i Direkcija za opštinske radove i tehničke usluge (opština Pejë/Peć).

²⁵ To su bile opštine Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Gjilan/Gnjilane, Mitrovicë/Mitrovica, Obiliq/Obilić, Prishtinë/Priština, Rahovec/Orahovac i Vushtrri/Vučitrn.

²⁶ Groblje uz crkvu Sv. Nikole je delomično popravljeno od strane KSO 2007.

čišćenje i održavanje pravoslavnog groblja na ulazu u grad, dva puta godišnje. Groblje je, ipak, u vrlo lošem stanju, jer je većina nadgrobnih spomenika razbijena ili srušena.

U zaključku, iako sve opštine, osim jedne, u opštinskim statutima i/ili pravilnicima priznaju svoju odgovornost za održavanje grobalja, većina od njih ne ispunjava svoje obaveze, jer za tu stavku nemaju određen budžet. Osim toga, u nekoliko opština u kojima postoji budžetska stavka ili su za posebne projekte održavanja obezbeđena ad hoc finansijska sredstva, ta sredstva su nedovoljna za održavanje i/ili popravak većine pravoslavnih grobalja u njihovoj nadležnosti. Takođe treba napomenuti da se obezbeđivanje sredstava za održavanje grobalja vrši samo u opštinama nastanjenim kosovskim Srbima.

7. ULOGA OSTALIH AKTERA

7.1 Doprinosi zajednice kosovskih Srba

OEBS je tokom rada na ovoj proceni uočio da srpska zajednica na Kosovu igra najvažniju ulogu u očuvanju i održavanju pravoslavnih grobalja kroz angažovanje lokalnih volontera za čišćenje i održavanje npr. u gradovima i/ili selima u opštinama Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Lipjan/Lipljan, Obiliq/Obilić, Prishtinë/Priština i Štrpce/Shtërpçë.

U selima Shalinoc/Šaljinovica, Sinajë/Sinaje, Tomoc/Tomance i Tuçep/Tučep (opština Istog/Istok) kao i u selima Brestovik/Brestovik, Lëvoshë/Ljevoša, Sigë/Siga i gradu Pejë/Peći (opština Pejë/Peć), čišćenje i održavanje pravoslavnih grobalja obavljaju kosovski Srbi povratnici.

U opštinama koje su nastanjene kosovskim Srbima, čišćenje i održavanje se obično obavlja redovno. U drugim opštinama, te aktivnosti uglavnom se odvijaju uoči pravoslavnih verskih praznika ili uoči „idi-vidi“ posete potencijalnih povratnika i drugih raseljenih lica.²⁷

7.2. Doprinosi Srpske pravoslavne crkve

SPC i lokalno sveštenstvo blisko saraduju sa zajednicom kosovskih Srba na održavanju pravoslavnih grobalja. Zapravo, najčešće upravo lokalne crkve okupljaju lokalne zajednice Srba na Kosovu i održavanje grobalja se retko odvija bez učešća lokalnog sveštenika. Neke crkve zapošljavaju i posebno lice zaduženo za održavanje groblja.

Groblja koja se nalaze unutar manastirskog kompleksa ili neposredno uz pravoslavne manastire (npr., Manastir Gračanica/Gračanicë, Manastir Devič/Deviç u opštini Srbici/Skenderaj i Manastir Zočište/Zoqishtë u opštini Rahovec/Orahovac) održavaju monahinje i monasi tih manastira.

7.3. Doprinosi ostalih aktera

7.3.1 Ministarstvo za zajednice i povratak

Iako održavanje javnih parkova i površina potpada pod mandata opština, Ministarstvo za zajednice i povratak daje finansijsku podršku za popravak i obnovu određenog broja pravoslavnih grobalja na Kosovu.

²⁷ Procena OEBS-a pokazuje da su u proteklih nekoliko godina organizovane „idi-vidi“ posete pravoslavnim grobljima, na primer u selu Miradi e Epërme/Gornje Dobrevë (opština Fushë Kosovë/Kosovo Polje), selima Balloc/Balovac, Zakut i gradu Podujevë/Podujevo (opština Podujevë/Podujevo) selu Sërbicë e Epërme/Gornja Srbica (opština Prizren), selu Zoqishtë/Zočiste i gradu Rahovec/Orahovac (opština Rahovec/Orahovac), i selima Mushtisht/Mušutište i Reç/Reçane (opština Suharekë/Suva Reka).

U poslednje dve godine Ministarstvo za zajednice i povratak je finansiralo obnovu ograde na groblju u opštini Prishtinë/Priština na kojem se nalaze pravoslavni, katolički i jevrejski nadgrobni spomenici. Osim toga finansijski je podržalo čišćenje pravoslavnog dela groblja u Prizrenu. U 2010, Ministarstvo je, takođe, pružilo finansijsku podršku zajednici kosovskih Srba koji žive u opštini Gjilan/Gnjilane za čišćenje i delimičnu rekonstrukciju pravoslavnog groblja, kao i za tekuću izgradnju nove kapele na pravoslavnom groblju u selu Koretište/Koretishtë (opština Novo Brdo/Novobërdë).

7.3.2 Komisija za sprovođenje obnove srpskih pravoslavnih verskih objekata na Kosovu²⁸

KSO koji je osnovan 2005. planira i nadgleda sprovođenje radova obnove na 34 pravoslavna verska objekta oštećena tokom martovskih nemira 2004.

U poslednjih nekoliko godina, KSO je delimično sanirao i obnovio devastirana ili na drugi način teško oštećena groblja u selu Talinoc i Muhaxherëve/Muhadžer Talinovac i gradu Ferizaj/Uroševac (opština Ferizaj/Uroševac), gradu Gjakovë/Đakovica, selu Bellopojë/Belo Polje (opština Pejë/Peć), gradu Prishtinë/Priština i groblje manastira Devič (opština Srbica/Skenderaj).

7.3.3 Ministarstvo za Kosovo i Metohiju Republike Srbije

Ministarstvo za Kosovo i Metohiju Republike Srbije je u oktobru 2009. najavilo trogodišnji plan za uređenje i obnovu pravoslavnih grobalja na Kosovu. Na osnovu ovog plana, Ministarstvo je u 2010. obezbedilo fondove za uređenje i obnovu pravoslavnih grobalja u mestu Novo Brdo/Novobërdë selu Zoqishtë/Zočište (opština Rahovec/Orahovac), selu Mushtisht/Mušutište (opština Suharekë/Suva Reka) i mestu Vushtrri/Vučitrn.

8. AKTIVNOSTI MISIJE OEBS-a NA KOSOVU

OEBS kao deo svog mandata ulaže napore da doprinese održivom povratku poboljšavajući kulturno i versko okruženje u potencijalnim mestima povratka, uključujući obezbeđivanje sredstava za sanaciju pravoslavnih grobalja. OEBS je u 2010. i 2011. obezbedio fondove za obnovu ili uređenje i ograđivanje pravoslavnih grobalja u mestu Fushë Kosovë/Kosovo Polje, selima Dragoljevc/Dragoljevac i Muzhevinë/Muževina (opština Istog/Istok), selu Staro Gracko/Grackë e Vjetër (opština Lipjan/Lipljan), selima Drajčić/Drajçiq, Novake/Novak i Sërbicë e Poshtme/Donja Srbica (opština Prizren) i selu Zoqishtë/Zočište (opština Rahovec/Orahovac). OEBS je takođe bio aktivan u olakšavanju dijaloga o održavanju pravoslavnih grobalja između opština, srpske zajednice na Kosovu i Srpske pravoslavne crkve.

9. ZAKLJUČAK

Ovaj izveštaj daje opštu procenu stanja pravoslavnih grobalja na osnovu podataka koje je OEBS prikupio u razdoblju od juna do jula 2010. Kao rezultat ove procene, OEBS je posetio 392 pravoslavna groblja i ustanovio da je većina bila u lošem ili vrlo lošem stanju.

Osim toga, OEBS je utvrdio da je najznačajniji činilac koji utiče na loše stanje pravoslavnih grobalja odsutnost zajednice kosovskih Srba u selima u blizini grobalja. Prvo, veći deo

²⁸ Vidi fusnotu 2 supra.

odgovornosti za čišćenje i održavanje grobalja, u praksi, snosi rodbina pokojnika ili kosovski Srbi u mestima gde su većina. Iz tog razloga, tamo gde nema kosovskih Srba nema i nikoga ko bi održavao groblja. Drugo, opštine u kojima ne živi kosovski Srbi uglavnom su manje spremne ili voljne da obezbede sredstva za održavanje pravoslavnih grobalja.

Uprkos jasnih obaveza opština u pogledu održavanja grobalja kako pravoslavnih tako i nepravoslavnih koje propisuje zakonodavstvo i opštinski statuti i/ili propisi, samo sedam opština je dodelilo budžetska sredstva za ovu namenu u 2010. Osim toga, ta sredstva su uglavnom iskorišćena samo za mali broj pravoslavnih grobalja (a ne za sva pravoslavna groblja u pojedinoj opštini), i to samo za čišćenje i održavanje, ali ne i za značajnije popravke teško oštećenih nadgrobnih spomenika.

Iako obaveza održavanja grobalja leži na opštinama, OEBS ističe da su u praksi srpska zajednica na Kosovu i SPC igrali najznačajniju ulogu u održavanju, sanaciji i obnovi pravoslavnih grobalja na Kosovu. KSO, Ministarstvo za zajednice i povratak, Ministarstvo za Kosovo i Metohiju Republike Srbije i OEBS takođe su dali svoj doprinos u finansiranju sanacija i obnove.

Generalno gledano, većina pravoslavnih grobalja na Kosovu su u veoma lošem stanju i postoji potreba za intervencijom. OEBS smatra da bi dugoročno i održivo poboljšanje stanja pravoslavnih grobalja i sprečavanje da dalje propadaju ili budu devastirana stvorilo atmosferu koja bi više podstakla povratak i dijalog između zajednica.

10. PREPORUKE

Opštinama:

- Odrede jasne odgovornosti u pogledu održavanja grobalja, uključujući pravoslavna groblja;
- Izdvoje više finansijskih sredstava za održavanje pravoslavnih grobalja, posebno u opštinama koje nastanjuju zajednica kosovskih Srba i/ili u potencijalnim mestima povratka gde se na međuetničke odnose i povratak nealbanaca može pozitivno uticati održavanjem grobalja;
- Konsultovati se sa srpskom zajednicom na Kosovu i lokalnim predstavnicima Srpske pravoslavne crkve o mogućnostima saradnje za redovno održavanje ili poboljšanje stanja pravoslavnih grobalja.

Vladi:

- Preko Ministarstva za zajednice i povratak nastaviti podsticanje i pružanje podrške opštinama u cilju poboljšanja stanja pravoslavnih grobalja, pogotovo u mestima povratka i/ ili potencijalnog povratka.

Međunarodnoj zajednici:

- Podsticati opštine da ulože više sredstava i energije na održavanju stanja pravoslavnih grobalja;
- Podržati gde god je to moguće projekte da se saniraju pravoslavna groblja koja su teško oštećena.

ANEKS I: Pregled opštinskih statuta i propisa o održavanju grobalja

Opština	Održavanje grobalja se spominje u statutu?		Propis o održavanju grobalja
	Eksplicitno	Implicitno	
Region Gjilan/Gnjilane			
Ferizaj/Uroševac	--	✓	2007
Gjilan/Gnjilane	--	✓	2005
Hani i Elezit/Đeneral Janković	✓	--	Ne
Kaçanik/Kaçanik	✓	--	Ne
Kamenicë/Kamenica	--	✓	2006
Klokot-Vrbovac/Kllokot-Vërboc	✓	--	Ne
Novo Brdo /Novobërdë	✓	--	2005
Parteš/Partesh	Nije primenljivo N.P.	N.P.	N.P.
Ranilug/Ranillug	--	✓	Ne
Štrpce/Shtërpçë	Ne	Ne	Ne
Viti/Vitina	--	✓	2005
Region Mitrovicë/Mitrovica			
Leposavić/Leposaviq	Nije deo procene (N.D.P.)	N.D.P.	N.D.P.
Južna Mitrovica/Mitrovicë	✓	--	2006
Skenderaj/Srbica	✓	--	Ne
Vushtrri/Vučitrn	Ne	Ne	2006
Zubin Potok	N.D.P.	N.D.P.	N.P.A.
Zvečan/Zvečan	N.D.P.	N.D.P.	N.P.A.
Region Peja/Peć			
Deçan/Deçane	Ne	Ne	2007
Gjakovë/Đakovica	✓	--	2006
Istog/Istok	✓	--	2006
Junik	N.P.	N.P.	N.P.
Klinë/Klina	Ne	Ne	2006
Pejë/Peć	Ne	Ne	2005
Region Prishtinë/Priština			
Fushë Kosovë/Kosovo Polje	--	✓	2005
Gllgovc/Glogovac	--	✓	Ne
Gračanica/Gračanicë	✓	--	Ne
Lipjan/Lipljan	--	✓	2006
Obiliq/Obilić	--	✓	2006
Podujevë/Podujevo	✓	--	2007
Prishtinë/Priština	✓	--	2006
Shtime/Štimlje	✓	--	2006
Dragash/Dragaš	Ne	Ne	2005
Malishevë/Mališevo	--	✓	2006
Mamuša/Mamushë/Mamuša	N.P.	N.P.	N.P.
Prizren	✓	--	2006
Rahovec/Orahovac	✓	--	2008
Suharekë/Suva Reka	--	✓	2006